

Становлення української мови

як мови державної

Мова – це генетичний код нації

- Боротьба українців за відновлення власної державності, консолідацію як нації завжди була невід'ємно пов'язана з боротьбою за права **рідної мови**
- **Рідною** вважають мову своєї нації, своїх предків, яка пов'язує людину з її народом, попередніми поколіннями
- Як свідчить світовий досвід, в основі духовного єднання людей у певну спільноту лежить насамперед **мова**

Місце української мови серед інших мов світу

- Українська мова займає за кількістю її носіїв, відповідно до різних джерел, **25-е** або **22-е** місце у світі.
- Вона є також **третьою** або **другою** за поширеністю серед **слов'янських мов**.
- За різними оцінками загалом у світі українською мовою говорить від **41 до 45 млн. осіб**.
- В Україні **все населення** розуміє українську мову і близько **31 мільйона** осіб може говорити нею.
- В останні роки, особливо після початку повномасштабної війни, **кількість тих, хто активно користується українською мовою, стрімко зростає**.

Кількість носіїв

Українська мова є рідною мовою українців, які проживають на території України (за переписом 2001 року рідною її вважали 32,6 млн. осіб — 67,5 % населення України та 85,2 % етнічних українців) та поза межами України:

- у Росії (там нею володіє 1,8 млн. осіб),
- Молдові (без врахування Придністров'я українська є рідною для 181 тис. осіб, мовою щоденного спілкування українська є для 130 тис. осіб),
- Канаді (володіє 174 тис. осіб),
- США (129 тис. мовців),
- Казахстані (говорять українською 128 тис. осіб, однак володіють більшою чи меншою мірою до 732 тис. осіб),
- Білорусі (рідною називає 116 тис. осіб),
- Румунії (57 тис. мовців),
- Польщі (23 тис. осіб, що постійно проживає на території Польщі та від 20 до 450 тис. осіб з числа трудових мігрантів),
- Бразилії (щонайменше 17 тис. носіїв),
- Словаччині (11 тис. осіб, які назвали свою мову українською та 24 тис. осіб, які назвали своєю мовою «русинську») та інших країнах.

Давність української мови

українська мова належить до давньописемних:
її писемність налічує понад тисячу років

- Усі слов'янські мови мають одне джерело – праслов'янську (спільнослов'янську) основу, яка існувала у вигляді слов'янських племінних діалектів
- джерело розвитку української мови – праслов'янська племінна: III тис. до н.е. – VII ст.н.е.
- усі слов'янські мови мають близько 1 тисячі спільнокореневих лексем

Українська мова за походженням (генеалогією)
належить до **слов'янської групи**
індоєвропейської родини мов

Слов'янська мовна сім'я об'єднує три підгрупи:

східнослов'янську (українська, російська, білоруська)

західнослов'янську (польська, чеська, словацька, верхньо- та нижньолужицька)

південнослов'янську (болгарська, сербська, хорватська, словенська, македонська)

Українська мова найближче стоїть до білоруської, близькими до неї є також російська та польська мови

На думку мовознавця Ю. Шевельова

- у розвитку української мови виділяються чотири періоди від часу розпаду праслов'янської мови:
- 1) протоукраїнська мова (VII-XI ст.)
- 2) староукраїнська мова (XI-XIV ст.)
- 3) середньоукраїнська **рання:** кін.XIV-кін.XVI ст.
- **середня:** кін.XVI-поч.XVIII ст.
- **пізня:** поч.XVIII-поч.XIX ст.
- 4) нова українська мова

Академік Агатангел Юхимович Кримський

- вчений світового рівня
- ім'я науковця міститься в затвердженому XVI сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО переліку видатних діячів світу
- довів, що українська мова уже в XI столітті існувала *«як цілком рельєфна, певно означена, яскраво-індивідуальна одиниця»*

Академік Агатангел Кримський

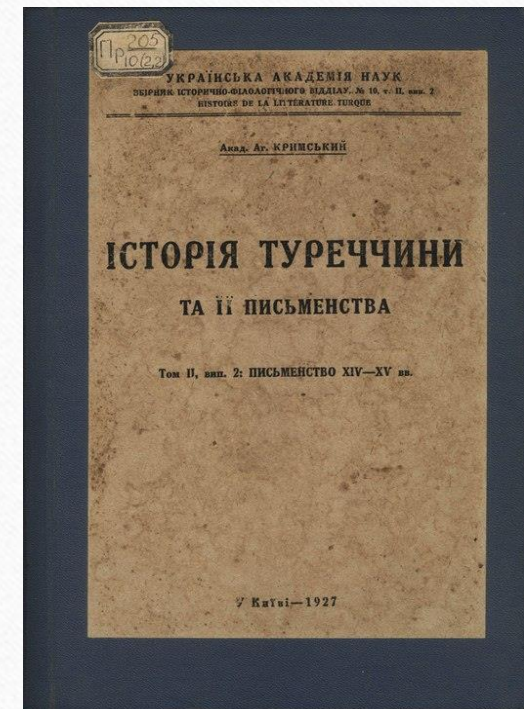
1871-1942

- *Видатний український вчений, історик, письменник, перекладач, славіст і сходознавець, поліглот (знав майже 60 мов Сходу, Середньої Азії, Кавказу, Західної Європи)*
- *один з організаторів Академії наук України (1918)*
- *був серед засновників Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*
- *жертва сталінського терору*

Основна діяльність А. Кримського була присвячена дослідженню культурних надбань народів Сходу

- переклади Гафіза, Омара Хайяма, Рудакі, Сааді, текстів «Корану», «1001 ночі», «Хамаси» стали відкриттям для світової культури
- високо цінуються наукові праці з тюркології та семітології, серед яких 4-томна «Історія Туреччини та її письменства», «Історія Персії та її письменства»
- Інститут сходознавства НАН України носить ім'я Агатангела Кримського

Хоча А. Кримський за походженням був кримським татариним він вважав себе українцем: *«Я родивсь і виріс на Вкраїні та й українізувався, став українофілом»*

- *«...в моїх жилах не тече й краплі української крові... але при цьому я справді українець: українець по духу, бо живу на цій землі і люблю її»*
- заслуга в цьому викладачів, у Колегії Павла Галагана, хлопець навчався у Павла Житецького, який пробудив у ньому любов до української мови, літератури й історії

- після багаторічного викладання в Лазаревському інституті східних мов у Москві дослідник у 1918 році повертається до Києва
- став секретарем Української Академії Наук, очолював історико-філологічний відділ, кабінет арабо-іранської філології, комісію словника живої мови, комісію історії української мови, діалектологічну та правописну комісії
- з 1921 року Агатангел Юхимович став директором Інституту української наукової мови

Діяльність А. Кримського припадає на час, коли в офіційній науці Російської імперії, а потім Радянського Союзу загальноновизнаною була теорія про колиску «трьох братніх слов'янських народів»

- поширеною також була гіпотеза Михайла Погодіна про те, що давні кияни були росіянами, які тільки в період монгольської навали відійшли на північ,
- згідно з Погодінською теорією, українська мова – це діалект російської «малорусское наречие»
- цю гіпотезу пропагував Олексій Соболевський, він мав широке коло однодумців і підтримку влади
- Агатангел Кримський категорично виступав проти цих теорій, вів наукову полеміку із Соболевським О., писав наукові дослідження, у яких доводив давність і самостійність української мови

Внесок А. Кримського в розвиток українського мовознавства

- «Про научність фонетичної правописи» (Буковина. 1897)
- «О малорусских отглагольных существительных на еннѣ и иннѣ» (М., 1900)
- «Филология и Погодинская гипотеза. Судьбы киевского малорусского наречия XI—XVI веков» (Киев, 1904)
- «Критерій для діалектологічної класифікації староруських рукописів» (Львів, 1905)
- «Древнекиевский говор» (СПб., 1907, з «Известий» Академії наук)
- «Українська граматика» (у 2-х т., 1907—1908)
- «Нариси з історії української мови» (1922, у співавторстві з Олексієм Шахматовим)
- **«Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922)**
- «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»

У праці «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922 р.) А. Кримський навів українські мовні риси X-XI ст. (на матеріалі «Ізборника Святослава 1073 р.»)

- **українська лексика:** гребля, стріха, лагодити, лінощі, дивуємося, ліпший, туга, гримлять, повінь, баня (церкви)
- **фонетичні риси:** німая, сім'я, стіни (укр. і на місці давнього ь: рос. немая, семья, стены); жона, чоловік, нічого (перехід е в о після шиплячих, рос.: жена, человек, ничего); **кінцевий звук -в у дієсловах** там, де в російській -л: ходив, косив, брав.
- **чергування приголосних г-з, к-ц, х-с у Д.в. і М.в. (суто українські мовні явища):** дорозі, дівці, кожусі (рос. дороге, девке, кажухе)
- **українські форми займенників** тобі, собі (рос. тебе, себе)
- **у дієсловах: м'яке закінчення дієслів 3-ої особи однини:** носить, косить (рос. носит, косит)
- **зникнення закінчення -ть:** є, бере, буде (рос. есть, берет, будет)
- **архаїчна форма майбутнього часу:** знатиму, читатиму, робитиму (рос. буду знать, буду читать)
- **дуже давнє закінчення -мо:** знаємо, ходимо (рос. знаем, ходим). А.Кримський стверджує, що «оце -мо далеко старіше навіть від доби Київської держави»

“

Мова Наддніпрянщини і Червоної Русі часів Володимира Святого та Ярослава Мудрого має здебільшого вже всі сучасні малоруські особливості

”

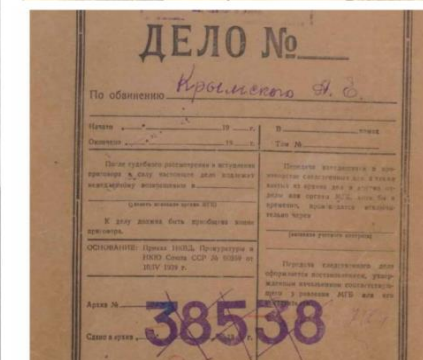
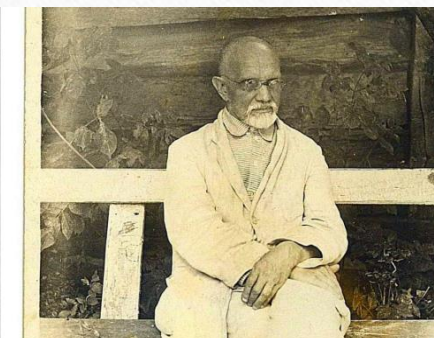
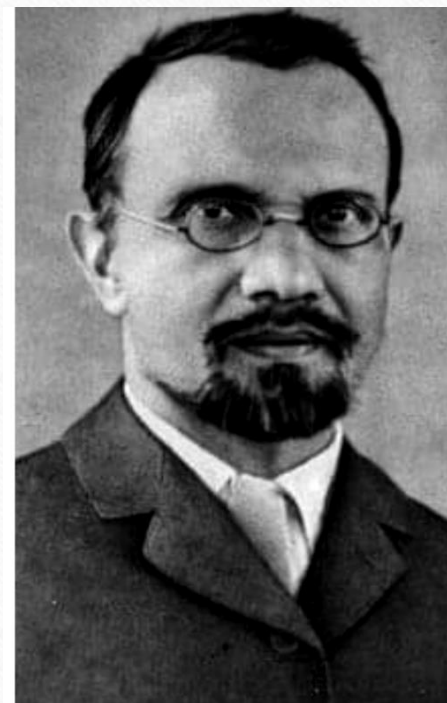
Агатангел Кримський,
«Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася»
(1922 р.)

Українська мова уже в XI ст.
існувала «як цілком рельєфна,
певно означена,
яскраво-індивідуальна
одиниця»

Саме через обґрунтування давності української мови Кримським А. зацікавилися органи влади

- дослідника починають переслідувати, позбавляти посад, забирати аспірантів
- у 1930-х роках учений був практично усунений від науково-викладацької роботи в академічних установах України
- усвідомлюючи наслідки своїх міркувань, своєї проукраїнської позиції Агатангел Юхимович відстоював свою наукову думку, він був справжнім науковцем, для якого істина дорожча за життя
- 20 липня 1941 р. Кримського заарештовано співробітниками НКВС, звинувачено в антирадянській націоналістичній діяльності, названо «українським націоналістом» і «ворогом народу» й ув'язнено в одній із тюрем НКВС у Кустанай, тоді Казахська РСР
- 25 січня 1942 р. Агатангел Кримський помер у лазареті Кустанайської загальної тюрми
- лише у 1957 р. відомого дослідника було реабілітовано

«Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову»

Ліна Костенко

- За словами О. Пахльовської, *«Заборона національної історії, заборона національної мови, заборона національної церкви — ось грізна тріада, якою століттями забезпечувала себе імперія»*

ЛІНГВОЦІД (від лат. lingua – мова і cide – вбивство) – цілеспрямоване нищення мови як визначальної ознаки етносу – народності, нації

- відомий ще з античних та середньовічних часів
- мав і має місце фактично в усіх поліетнічних утвореннях, багатонаціональних державах, де стикаються інтереси панівного і поневоленого народів
- ліквідація мови відбувається шляхом її організованої заміни на іншу, тому Л. конкретизують певними назвами, наприклад, латинізація, германізація, русифікація тощо
- термін «Л.» виник за аналогією до понять «геноцид» і «етноцид»

- Унаслідок асиміляційної політики урядів Російської імперії та Радянського Союзу українська мова протягом трьохсот років зазнала численних утисків і заборон.
- Було видано біля 200 заборон функціонування і розвитку української мови

Хронологія нищення української мови

Накази про заборону української мови

- 1720 рік — Петро I заборонив друкувати книги укр. мовою.
- 1769 рік — розпорядження Російської церкви про вилучення у населення України та укр. церковних книг.
- 1775 рік — зруйновано Запорозьку Січ і закрито українські школи при полкових козацьких канцеляріях.
- 1862 рік — закрито українські недільні школи
- 1863 рік — наказ міністра Валуєва про заборону видання книжок українською мовою.
- 1876 рік — наказ російського царя Олександра II про заборону друкування нот українських пісень.
- 1884 рік — закрито всі українські театри.
- 1908 рік. — уся культурна й освітня діяльність в Україні визнана царським урядом Росії шкідливою

Заборони української мови

- 1876 Указ Олександра II (Емський указ) про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур "малоросійським наріччям", заборону друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури, в яких "не допускати жодних відхилень від загальноновизнаного російського правопису". Заборонялися також сценічні вистави й читання та друкування текстів до нот українською мовою.
- 1881 Заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.
- 1884 Заборона українських вистав у всіх губерніях Малоросії.
- 1895 Головне управління у справах друку заборонило видавати українською мовою книжки для дитячого читання.
- 1908 Указом Сенату Російської імперії україномовна культурна і освітня діяльність оголошена шкідливою, бо "може викликати наслідки, що загрожують спокоєві і безпеці".
- 1914 Указ Миколи II скасував українську пресу.
- 1925 Відбувся Пленум ЦК України про "українізацію" України
- 1938 Постанова "Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР".
- 1958 Положення про вивчення другої мови "за бажанням учнів і батьків".

Валуєвський циркуляр 1863 р.

- У 1863 р. був виданий циркуляр міністра внутрішніх справ Російської імперії Павла Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою
- Шестилітнє його перебування на службі в імперії відоме різкою боротьбою з проявами національної самобутності уярмлених імперією народів (в першу чергу українського)
- Українцям він відомий заявою: *«Української мови не було, немає і бути не може, а хто цього не розуміє – ворог Росії»*

Емський указ 1876 р.

- 1876 р. – таємний (Емський) указ Олександра II про заборону ввезення до імперії будь-яких книжок і брошур «малоросійським наріччям», заборону друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури, в яких «не допускати жодних відхилень від загальновизнаного російського правопису»
- Заборонялися також сценічні вистави й читання та друкування текстів до нот українською мовою

Формування нової української літературної мови

- Сучасна українська мова сформувалася на основі **південно-східного наріччя** (а саме **середньонадніпрянських говорів**), які раніше й ширше за інші закріплювалися в художніх творах і науковій літературі (перша українська граматика **О. Павловського (1818 р.)** написана на фактичному матеріалі саме цих говорів), увібравши в себе окремі риси північних і південно-західних діалектів
- територія поширення середньонадніпрянських говорів – це **Полтавська, Київська, Черкаська області**, які були центром громадського, культурного життя, національно-визвольної боротьби

Енеїда

Зачинатель нової української літературної мови – І.Котляревський

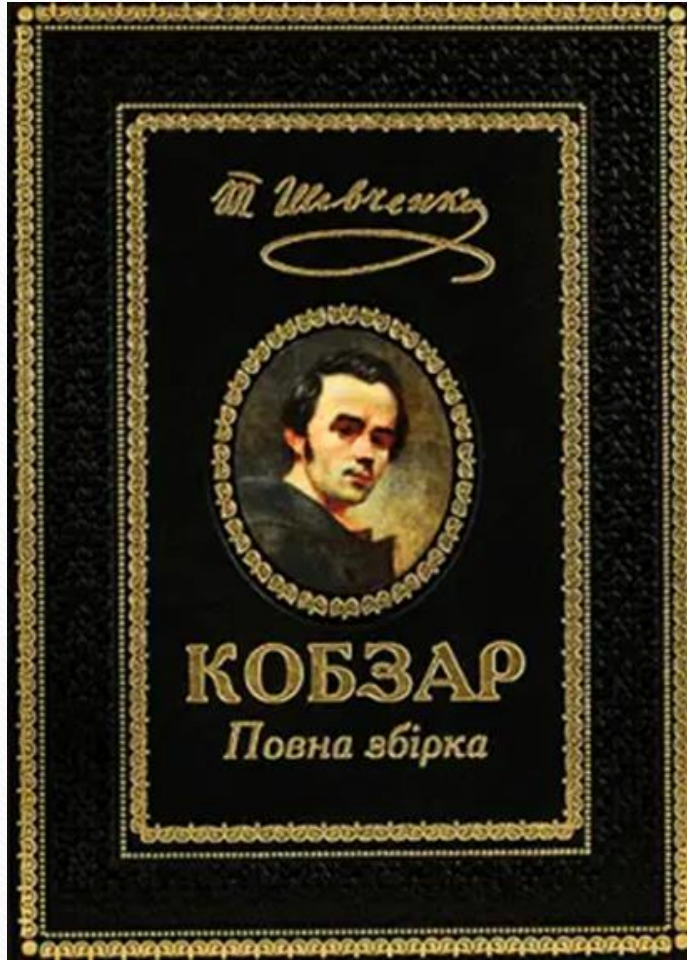
- Вихід друком «Енеїди» став прикладом для наслідування іншими письменниками.
- У п. пол. ХІХ ст. вийшли збірки українських народних пісень, записаних з народних уст, різноманітні за жанром і формою художні твори українських письменників Г.Квітки-Основ'яненка, Є.Гребінки, Л.Боровиковського, альманах «Русалка Дністровая» Я.Головацького, М.Шашкевича, І.Вагилевича.

- Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік (вийшли друком три перші частини «Енеїди» І.Котляревського
- зачинателем нової української літературної мови є І.Котляревський (1769–1838), ввів до літератури багату, колоритну народну мову, це був перший вагомий крок в обробці української народної мови.

ОСНОВОПОЛОЖНИК

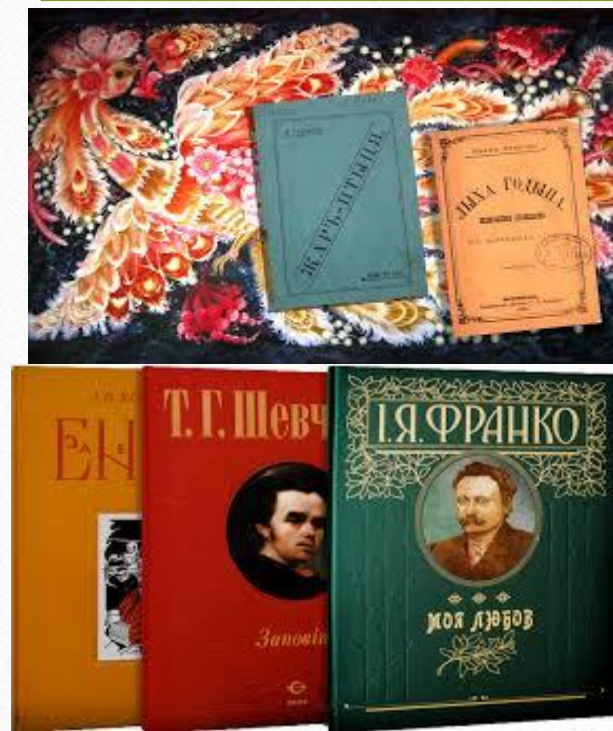
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ – Тарас Шевченко (1814 - 1861)

- У 1840 році видно «Кобзар»
- у цій збірці Т. Шевченко синтезував усе найкраще з давньої мови (відібрав з народної мови багаті лексико-фразеологічні шари, удосконалив і усталив фонетичні, орфоепічні й граматичні норми), запозичень, усної народної творчості, та поповнив словниковий склад, розвинув синтаксис, поєднав мовні різнотипні стильові засоби (книжні, фольклорні, іншомовні елементи), в єдину чітку мовностилістичну систему
- українська мова стала придатною для вираження найскладніших думок і найтонших почуттів
- Т.Шевченко вивів українську мову на рівень високорозвинених європейських мов, відкрив перед нею необмежені перспективи подальшого розвитку

Вища форма української загальнонаціональної мови – літературна мова

Національна українська мова існує у формах
сучасної української літературної мови та територіальних діалектів

- **Літературна мова** – це оброблена, унормована форма загальнонародної мови, яка в усному та писемному різновидах обслуговує культурне життя народу, усі сфери його суспільної діяльності
- за **функціональним призначенням** – це мова державного законодавства, освіти, науки, мистецтва, засобів масової інформації, засіб спілкування людей у виробничо-матеріальній і культурній сфері
- літературна мова **реалізується в усній та писемній формах:**
- **писемна форма** літературної мови функціонує в галузі державної, політичної, господарської, наукової та культурної діяльності
- **усна форма** літературної мови використовується у безпосередньому спілкуванні людей, побутовій і виробничій сферах суспільства

Літературна мова

• найважливіші функції мови:

- комунікативна
- номінативна (називна)
- мислетворча
- гносеологічна (пізнавальна)
- ідентифікаційна
- експресивна (виражальна)
- волюнтативна
- культуроносна
- естетична
- етична
- магічно-містична та ін.

• Основними ознаками літературної мови є:

- 1. **унормованість** (загальнообов'язковість дотримання мовних норм у слововживанні, фонетиці, граматиці, правописі)
- 2. **наддіалектна форма існування** (українська національна мова існує у формах сучасної української літературної мови та територіальних діалектів, але літературна мова є вищою формою національної мови)
- 3. **стилістична диференціація** (поділ на стилі)
- 4. **поліфункціональність** (виконує багато функцій)

У статті 10 Конституції України зазначено:

«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування»

Мертва мова

мова, що не має живих носіїв, для яких вона є рідною

- Таке трапляється, коли одна мова повністю заміщається іншою, як, наприклад, коптська мова була заміщена арабською, а багато корінних американських мов були витіснені англійською, французькою, іспанською і португальською мовами.
- Мова стає мертвою також, якщо вона еволюціонує й розвивається в іншу мову або навіть у групу мов. Прикладом такої мови є латинська мова — мертва мова, але є предком сучасних романських мов, староанглійської мови — сучасної англійської.

Мертва мова

- У деяких випадках мертва мова продовжує використовуватися з науковою і релігійною метою (санскрит, латина, староцерковнослов'янська, коптська, авестійська мова (східна староіранська), старотибетська мова, староефіопська (Геез) та ін.).
- Іноді мертва мова може знову стати живою (відродження мови), як, наприклад, сталося з івритом чи менською мовою.
- Існує тонка межа між мертвими мовами та стародавніми станами живих: так, давньоруська мова, носіїв якої також немає, мертвою не вважається.
- Різниця в тому, чи перетекла стара форма мови в нову (нові) цілком, чи вони розщепилися і деякий час існували паралельно.
- Найчастіше літературна мова відривається від розмовної й застигає в якомусь своєму класичному вигляді, майже не змінюючись надалі; коли ж розмовна мова витворює нову літературну форму, стару можна вважати мертвою мовою.

До відомих мертвих мов належать:

- Давньогрецька мова
- Латина
- Давньоскандинавська мова
- Санскрит
- Арамейська мова
- Коптська мова
- Біблійний іврит
- Аккадська мова
- Османська мова

До відомих мертвих мов належать:

- **Давньогрецька мова** з'явилася в 800-х роках до н.е., а зникла за 300 років до н. е. (нею написані твори Платона, Сократа, Аристотеля, Гомера, Евріпіда).
- **Латина.** У V ст. до н. е. латинська мова (самоназва *Lingua Latina*) була однією з багатьох італійських мов, поширених у центральній частині Італії.
- **Давньоскандинавська мова** з'явилась в 700 році н. е., а зникла в 1300 році н. е. Цією мовою написана збірка герmano-скандинавської міфології «Едда» та інші ісландські міфи, вона вважається мовою вікінгів. Нею часто розмовляли в країнах Скандинавії, в Ісландії, на Фарерських островах, в Гренландії, РФ, Франції та Британії. Є попередницею ісландської мови.
- **Єгипетська мова** використовувалася жителями Стародавнього Єгипту. Сучасні ж єгиптяни спілкуються арабською мовою, яка вважається офіційною.
- **Санскрит.** З'явилась за 1500 років до н. е. Зараз використовується у релігійних обрядах, нею написано чимало священних писань індуїзму, джайнізму і буддизму. Вільно санскритом розмовляють переважно священники та жителі древніх поселень.
- **Арамейська мова** (самоназва — **ܐܪܡܝܐ** *Armāyâ/Ārāmāyâ*, **אראמיט** *Aramit*) належить до семітських мов, і переважно виконувала функцію загальноприйнятої мови на Близькому Сході в період приблизно з VII ст. до н. е. до VII ст. н. е., коли її значною мірою замінила арабська мова. Імперська арамейська мова була основною мовою Перської, Вавилонської та Ассирійської імперій, і поширилася до територій Греції та Індійської цивілізації. Арамейська мова була основною мовою євреїв. У Кумранських рукописах виявлені записи арамейською мовою. Арамейська мова дотепер використовується як мова богослужіння в християнських громадах у Сирії, Лівані та Іраку.
- **Коптська мова** з'явилася в 100 році н. е., а зникла в 1600 році н. е. Коптською мовою написана вся література ранньої християнської церкви, в тому числі Наг-Хаммаді. Нею виконані відомі гностичні Євангелія.
- **Біблійний іврит** виник до 900 року до н. е., а зник у 70 році до н. е. Старий заповіт написаний цією мовою.
- **Аккадська мова** виникла понад 2800 років до н. е., а зникла близько 500 років н. е. Аккадською мовою розмовляли жителі стародавньої Месопотамії. Цією мовою написаний епос про Гільгамеша та Енума Еліш.
- **Османська мова** використовувалася в Османській імперії, але в 1922 році вона розвалилася та в 1930-х османську мову замінила турецька.

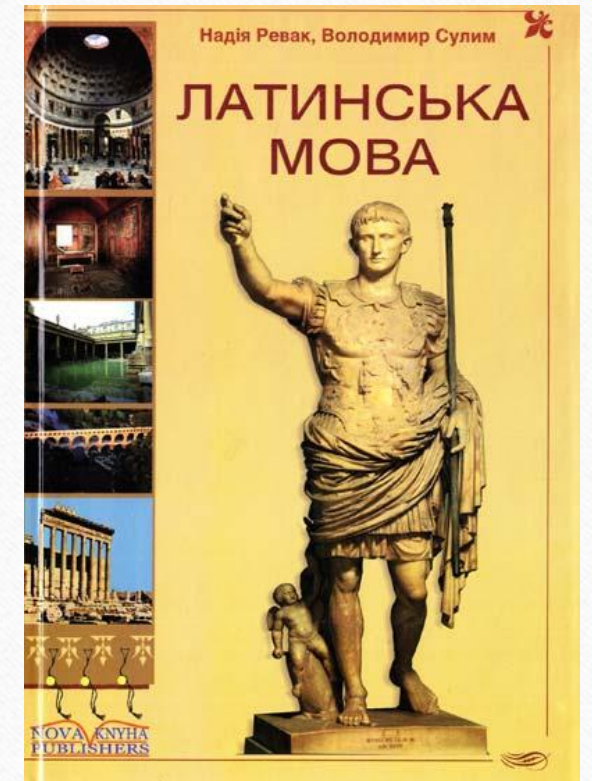

Латина

- У V ст. до н. е. латинська мова (самоназва *Lingua Latina*) була однією з багатьох італійських мов, поширених у центральній частині Італії.
- Нею розмовляли в області Лацій (сучасна назва — Лаціо), а Рим був одним з міст цієї області.
- Найдавніші написи латинською мовою датуються VI ст. до н. е.
- Латинська мова є важливим культурним явищем сучасного світу, в медицині вона використовується для міжнародної термінології в анатомії, фармакології, а також при складанні рецептів.
- Сучасний лікар у своїй професійній мові вживає 60 % слів латинського походження.
- Латина використовується також у сучасній Католицькій церкві, в документаціях Ватикану.
- Досі латиною пишуться дисертації, диспути, молитви, словники.

Іврит

- Іврит, також староеврейська мова — єврейська (гебрейська) мова з групи семітських; державна мова у сучасному Ізраїлі. На письмі застосовується староеврейська абетка.
- Іврит отримав статус мертвої мови, і впродовж 18 століть його використовували тільки вузькі галузі. Це сталося через його витіснення в розмовній мові арамейською мовою. «Мертвий» іврит використовували в богослужіннях, літературі, науці, а також у мові ортодоксальних євреїв (хасидів).
- Процес повернення гебрейської мови до повсякденного вжитку є унікальним, дотепер жодній іншій мові, що ні для кого вже не була рідною, не вдалося стати державною та набути мільйонів носіїв.

1996 р. – Верховною Радою України прийнято Конституцію України, у якій закріплено державний статус української мови

- **27 жовтня відзначається День української писемності та мови**
- **21 лютого відзначається День рідної мови**

Українська мова – державна мова України

21 ЛЮТОГО

МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ
РІДНОЇ МОВИ